

Den indbyrdes undervisning i den sjællandske almueskole

Af ERNST HØYBYE-NIELSEN

Den indbyrdes undervisning har flere gange været behandlet i den skolehistoriske litteratur. Man har interesseret sig for den rolle, metoden spillede i de politiske overvejelser, først og fremmest for kongen. Kun i liden grad har man interesseret sig for, hvordan teorierne blev ført ud i livet. Stud. mag. *Ernst Høybye-Nielsen* har gennem studier på Landsarkivet for Sjælland undersøgt metodens udbredelse og virkninger og fremlægger her sine resultater.

Der har ikke været foretaget nogen større selvstændig undersøgelse af den indbyrdes undervisnings historie i Danmark, siden Joakim Larsen skrev »Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818–1898« (1899)¹. Tidligere var emnet behandlet af L. Koch i »Den danske Landsbyskoles historie til 1848« (1882)². Begge disse værker lægger med hensyn til i. u. hovedvægten på den politiske historie, og selvom man må konstatere, at en mere nøjagtig fremstilling af politikken bag i. u.s fremtrængen i de danske skoler i høj grad ville være nyttig, er det klart, at en undersøgelse af i. u.s reelle betydning for den danske almueskole ville udfylde et større hul i vor skolehistoriske viden. En sådan undersøgelse, der naturligvis må betjene sig af lokale kilder, er her forsøgt for Sjælland især på grundlag af bispernes visitatsdagbøger.³

Indbyrdes undervisnings indførelse i Danmark

Lærere har vel til enhver tid ladet børn undervise hinanden i en snæver vending. Det nye ved den undervisningsmåde, som Bell og Lancaster »opfandt« uafhængigt af hinanden omkring 1800, er da også, at dette gøres til skolens hovedprincip. At en sådan undervisningsmåde vandt stor udbredelse i et krigshærget Europa med få pengemidler, lærere og skolebygninger kan forekomme rimeligt. Det er vanskeligere at forstå, at det, man vel i dag ville kalde et praktisk arrangement, af mange i samtiden blev vurderet som en af de største opfindelser, der var gjort til menneskehedens gavn⁴.

Frederik VI interesserede sig tidligt for i. u. Han har måske haft den ulykkelige undervisningssituation i København i tankerne, da han

i 1816 befalede Kancelliet at foranstalte et forsøg med metoden dér⁵. Imidlertid blev sagen syltet af Københavns skoledirektion, og til sidst tabte kongen tålmodigheden. I 1819 befalede han den unge, dygtige major Joseph von Abrahamson at oprette en forsøgsskole for i. u. i Sølvgade kasernes skole. Abrahamson kendte metoden fra sit ophold ved det allierede besættelseskontingent i Frankrig, og under hans ledelse blev skolen en succes⁶.

I Kancelliet delte man i begyndelsen ikke kongens begejstring for den i. u.; men da man havde haft en delegation på besøg i Abrahamsons skole, havde man pludselig høje tanker om metodens nytte. Resultatet blev, at man foreslog, at der nedsattes en kommission, der skulle stille forslag til metodens anvendelse i skolerne både i købstæderne og på landet. Dette bifaldt kongen den 24.4.1819.⁷ – Kommissionen trådte sammen den 1.6.1819 og bestod af Abrahamson, etatsråd C. L. Lassen fra Kancelliet, amtsprovst P. H. Mønster fra Sorø, tidligere pestalozzianer, og en af de få af tidens mere ansete pædagoger, der gik ind for i. u.⁸, biskop Fr. Münter af Sjælland og biskop P. O. Boisen af Lolland-Falster, tillige forstander for Vesterborg seminatum. De tre første var varme tilhængere af i. u. og blev de centrale skikkelser bag dens indførelse i de fleste af landets skoler. Münter tillagde metoden en vis nytte især i de ringeste skoler. Boisen var modstander⁹. Den største uenighed opstod i spørgsmålet, om man skulle anbefale, at metoden indførtes overalt. Bisperne mente ikke, at man kunne overføre erfaringerne fra en velordnet købstandskole til landsbyskolerne. De afgav derfor følgende særvotum: »Da vi ingen erfaring har, og, hvad os angår, ikke drister os til uden erfaring at dømme om ting, som alene beror på den, så ønsker vi, at denne først må erhverves.«¹⁰

Da kommissionen var færdig med sit arbejde den 18.8.1819, var det Kancelliets tur til at udtale sig. Majoriteten (under Lassen) gik ind for en tvungen indførelse, når Kancelliet havde forvisset sig om, at de nødvendige forberedelser var gjort. En minoritet under A. S. Ørsted manede til forsigtighed og mente, at man som en begyndelse kun skulle tillade metodens indførelse på steder, hvor læreren kendte den, og hvor man kunne vente, at den gjorde fremgang. Man fremhævede, at almuens allerede havde vist sig mistænksom overfor den store skoleanordning. Forestillingen var færdig 1.4.1820.¹¹

Kongen havde åbenbart svært ved at bestemme sig, og først den 21.8.1822 kom hans approbation. – Det blev den moderate kurs, der

sejrede. I. U. tillodes i købstads- og landsbyskolernes underste klasse, når skolekommissionen ønskede det, skoledirektionen havde afgivet betænkning til gunst derfor og Kancelliet fandt, at de nødvendige forberedelser var gjort. Det tillodes, at børn, der havde de befalede kundskaber, kunne udskrives af skolen, før de var 14 år.¹² Det fastsloges, at Abrahamsons bestemmelser for den i. u., som gav anvisning i metodens anvendelse til den mindste detalje, skulle følges nøjagtigt. Abrahamsons og Mønsters tabeller til den i. u. blev approberede. Hvert pastorat i landet skulle for egen regning anskaffe bestemmelserne og et sæt tabeller.¹³

I. U.s form i Danmark

Den indbyrdes undervisning fik en meget stram form i Danmark. L. Koch har kaldt den et »snørliv, hvori hverken læreren eller børnene kunde bevæge sig frit«.¹⁴ I Abrahamsons og Mønsters bindstærke værk om i. u.: »Den i. U.s Væsen og Værd« (1821–28) fremhæves det, at lærerens opgave alene var at bringe metoden til en stadig mere fuldkommen udøvelse; »men at forandre metoden, at sætte noget til den eller skære noget fra den, det er ikke overladt til den enkelte lærer«.¹⁵ Da meningen var, at børnene skulle lave så meget af skolearbejdet som muligt, udnævnte læreren først et af de ældste børn som hjælper. Han virkede kun indenfor et fag i 14 dage, og skulle dele de nødvendige rekvisitter ud. Det var tabeller, pegestokke og skilte til de såkaldte monitører og grifler til skriveundervisningen. Han skulle også se efter, om de andre børn mødte med rene hænder og ansigter. Selve undervisningen blev varetaget af bihjælpere, monitører. Disse blev udtaget blandt de flittigste og dygtigste af børnene. De måtte kun virke i to dage indenfor samme fag, og bar som tegn på værdigheden et blikskilt og en pegestok. Læreren dirigerede trafikken. Ved siden af at spidse fjerpenne skulle han skrive om børnenes fremskridt i sin »Dagbog for den i. U.«, der fulgte gratis med tabellerne. Det anbefaledes dog, at læreren bevægede sig lidt rundt for at eksaminere. Han kunne også lejlighedsvis undervise de flinkeste børn.¹⁶

Skoletimen begyndte på et nøjagtigt fastsat tidspunkt ved, at børnene, der var betegnede ved numre, marcherede ind i skolestuen i en lang række anført af hjælperen. De trådte an foran læreren, og hjælperen meldte klar, når han havde efterset de andre børn. Nu udnævnte

T. v.: Bihjælperen underviser lærlingene foran en tabel. Her i landet havde man til hver time tre tabeller.

T. h.: Ved en del af undervisningen (f. eks. skrivning og boglæsning) sad lærlingene ved lange borde, medens bihjælperen stod foran bordet med sin pegestok. Tabellerne er ikke med på billedet. De har været bag bihjælperen.

Begge vignetter findes på det diplom, der meddelte Abrahamson, at han var udnævnt til æresmedlem af Lancasters i. u.-selskab: British and foreign school Society. (dat. 7-5 1827). Joseph von Abrahamsons privatarkiv (Rigsarkivet).

læreren monitørerne, og hjælperen gav dem deres pegestokke og blik-skilte. Læreren gav besked om, hvilke tabeller monitørerne skulle undervise i. Tabellerne udleveredes af hjælperen, som regel 3 til hvert hold. Når de andre børn havde fået at vide, hvilken monitør de skulle følge, piftede læreren i sin fløjte. På dette signal marcherede monitørerne fulgt af deres »lærlinge«, som regel 4 eller 5, til det sted i lokalet, hvor undervisningen skulle foregå. Tabellerne blev hængt op på væggen, og overhøringen kunne begynde. Monitøren måtte kun sige »se på tabellen«, »godt«, »feil« og »om igen«, medens han skiftevis pegede med stokken på lærlingene og tabellerne. Svarene skulle gives lavmælt. Da der ofte undervistes mange børn i samme lokale, krævede reglerne, at der ikke taltes mere end højst nødvendigt. Læreren havde instruks om at variere pibens lyd, så den kunne betyde flere forskellige befalinger. Børnene fik ingen instruktion i metoden og tegnenes betydning. De nye elever – der var indskrivning hele året – skulle selv finde ud af det.

Al denne marcheren frem og tilbage hørte til i de store undervis-

ningssale i Abrahamsons mønsterskole. Vanskeligere har den været at praktisere i de små landsbyskolestuer. Problemerne blev ikke mindre af, at Abrahamson forbød de pladsbesparende borde, hvor børnene sad overfor hinanden, med den rimelige begrundelse, at denne placering opfordrede børnene til snakken. Han holdt i sine anvisninger¹⁷ præsten på Fur i Limfjorden op som et lysende eksempel. Denne havde indført i. u. i Fur skole, der kun havde en lille skolestue med et fag vinduer, og hvor kakkelovnen endda optog hele det ene hjørne. For at få væglads til tabellerne havde den snilde præst hængt en ramme op midt i skolestuen, så den deltes i to. Abrahamson konkluderer: »Man kan formodet i. U. arbejde med langt flere Børn i samme Lokal end efter den ældre Methode«.

På denne måde fik alle børn undervisning i læsning, skrivning og regning. De flinke børn havde tillige geografi som belønning. Metoden brugtes også nogle steder til håndarbejde, tegning, sang og endda gymnastik. Undervisning efter den i. u. blev kun praktiseret i den underste klasse, da man kun fandt den anvendelig til de elementære færdigheder. For at undgå, at hele undervisningen blev for mekanisk, havde man indført faget »forstandsøvelser«. Læreren skulle her træne børnene i taktsomhed. Han var frit stillet med hensyn til lærebøger; men han kunne anvende læseskolens tabeller. Timeplanen lå ganske fast. Ved 6 timers skolegang havde man om formiddagen: 1 times læseskole, 1 times skriveskole og 1 times regneskole, hvoraf de sidste 20 minutter kunne tages til geografi. Om eftermiddagen havde man: 1 times læseskole, 1 times skriveskole, ½ times regneskole og ½ times forstandsøvelser. Om sommeren var der 5 timers skolegang. Man beholdt timeplanen, og afkortede nogle af timerne med et kvarter¹⁸. Dagen afsluttedes med bebrejdelser og ros. De uartige børn måtte knæle ned, medens de andre børn marcherede ud. Prygl var ikke tilladt, da det forstyrrede undervisningens rolighed. I Lancasters skole brugte man pengebelønninger. Det indførtes ikke i Danmark.

Der var som nævnt indskrivning i i. u.-skolerne hele året. På denne måde kunne man udnytte tabellernes kapacitet bedst muligt. Ellers risikerede man, at børnene klumpede sig sammen på et sted i systemet. Den orden og disciplin der kendetegnede metoden, kunne være en nødvendighed, når over 100 børn undervistes i samme lokale. Det er vanskeligere at indse metodens nytte, når klassen bestod af 20–30 børn. Faktisk indførtes metoden selv i de helt små skoler¹⁹.

Tabellerne

Læseskolen havde 80 tabeller. Når de var gennemgået, kunne læreren selv vælge to læsebøger. Det eneste krav var, at den første skulle have store typer, den anden normale. – Man gik konsekvent fra det lette til det svære. I de første tabeller findes alfabetet og korte stavelser (ba, be, bi, bu). Man gik videre til korte ord, og børnene måtte døjede mastodonter som »Generalkvartermesterstab«, »Borgerofficersuniform« og »Consumptionsforvalter«, før de kunne forbinde to små ord. Tabel 49 har lette sætninger. Man sluttede med moralske sentenser og Kristi liv i hovedtræk. Skriveskolens 100 tabeller gik ud fra ganske samme princip. Her sluttede man blot med Danmarks historie. Børnene begyndte med at skrive med jernpinde i sand. Derefter skrev de med grifler på en tavle og sluttede med pen og blæk på papir. Det kunne der også være en mening i, da papir i 1820'erne var dyrt.²⁰ Regneskolen havde 120 tabeller. Man startede med tallæsning på 22 tabeller og gik så over til de fire species. Man startede som i skriveskolen med at skrive med jernpinde. Geografiskolens tabeller var 18 landkort. Den var delt i en stedkundskab og en sagkundskab om steder og lande²¹.

Tabellerne, der var udarbejdede af amtsprovst Mønster, skulle give børnene træning i at stave, skrive og regne. Senere blev det nødvendigt at revidere systemet. Man skar tabellernes antal ned, og slettede nogle af de værste spidsfindigheder. Det skete dog først i 1837²². For at beskytte tabellerne mod mulig overlast, udsendtes flere kancellicirkulærer med gode husholdningsråd. Den 18.7.1829 advarede man imod, at tabeller opbevarede på hylder under loftet, da dunsterne stiger opad og kaster sig på loftet, og hvad der er dette nærmest. Den 8.8.1829 kom et cirkulære, der gav en detaljeret anvisning i, hvorledes man burde fernisere tabellerne, hvor man kunne købe materialerne, hvad man højst skulle betale for dem, og hvilke farer og faldgruber der lurte indenfor ferniseringens »videnskab«.²³

Børnene og den i. u.

Hvorledes har børnene reageret på den i. u.? Vi ved det ikke bestemt, da ingen af dem, så vidt det vides, har skrevet om deres indtryk.²⁴ Formentlig har de moret sig over disse løjer i begyndelsen; men i

længden har formen virket drøbende kedsommelig.²⁵ Mønsters tabeller var tørre og kedelige, og øksersitsen har næppe kunnet fængsle ret længe. Der ligger en smuk tanke i at lade de dygtige børn hjælpe de svage. Det kunne måske bringe børnene til at tænke socialt. Desværre har formen dog snarere fremmet sleskeri og alles krig mod alle. Hvad der forekommer endnu uheldigere er, at hjemmene var afskåret fra at støtte børnene i deres skolearbejde. Samarbejdet mellem hjem og skole var særlig vigtigt i en tid, hvor det ofte var svært at få almuen til at indse nytten ved folkeoplysning.²⁶ Man kan måske finde trøst i, at metoden kun var tilladt i underste klasse. Børnene blev jo undervist af læreren senere. Det betød dog kun lidt, da mange børn i øverste klasse forsøgte meget på grund af erhvervsarbejde. — Alligevel virker metoden ikke helt negativ. Børnene blev holdt i ånde hele tiden, og skoletiden blev udnyttet fuldt ud. Mange børn, der ellers ikke kunne komme i skole på grund af de dårlige økonomiske tilstande i landet, fik ved hjælp af i. u. alligevel deres chance.

Hvad var formålet med at indføre i. u.?

Tilhængerne af i. u. har utvivlsomt i denne metode set et kærkomment middel til at effektivisere det danske skolevæsen. Ved den i. u. kunne en ret stor mængde børn på en billig måde lære de elementære kundskaber. Man sparede skoler, lærere og bøger, og det var store goder i en fattig efterkrigstid. Samtidig regnede man med, at nogle af børnene kunne udskrives tidligere af skolen²⁷, da i. u. gjorde undervisningen mere effektiv. De mange militærfolk blandt tilhængerne kunne glæde sig over, at alle landets børn fik en militærpræget opdragelse.

En så vidunderlig undervisningsmetode fortjente at blive inført overalt i riget. Det lod sig ikke gøre at få den påbudt ved lov, og man greb da til at indføre den ved en tvangspolitik overfor de lokale skolemynigheder.²⁸ Den ledende kraft bag denne var Abrahamson, der altid kunne regne med kongens støtte. Da Abrahamson måtte træde tilbage fra sine vigtigste i. u.-poster i 1831 efter et angreb fra dr. theol. H. N. Clausen, var metoden indført i over 80 % af landets skoler.²⁹ Men nogenlunde samtidig var det blevet klart, at metoden mange steder kun var indført for et syns skyld. I 1828 havde en anonym embedsmand klaget over, at i. u. mange steder praktiseredes forkert. Det gav anledning til oprettelse af normalskoler for i. u. i hvert provsti. Det

hjalp dog ikke, og allerede 10.8.1830 måtte kancelliet udsende et cirkulære, der truede lærere og præster, der ikke rettede sig nøjagtigt efter de approberede bestemmelser, med afsked. Igen arbejdede man forgæves. Den 3.9.1831 videresendte kongen til kancelliet et anonymt brev, der beklagede sig over, at i. u. mange steder ikke blev udført efter forskrifterne. Han tilføjede for egen regning, at han selv på en rejse i Jylland havde bemærket afvigelser fra bestemmelserne.³⁰ — Man havde ikke lyttet til de advarende røster fra landets ledende skolefolk. Man havde ikke taget sig af, at alle landets seminarier var imod i. u. Man havde ikke engang gjort sig den ulejlighed at prøve metoden i en landsbyskole, før man næsten påtvang almueskolen den i. u.³¹ Statsmagten havde spillet ud. Nu var det skolernes tur til at svare.

De sjællandske skoleforhold

I de år, da den store skoleforordning af 1814 skulle føres ud i livet, var de sjællandske skoleforhold brogede. Børnene mødte ikke regelmæssigt. Mange skolestuer var uhensigtsmæssigt indrettede, og ofte kunne de slet ikke rumme de skolesøgende børn. Adskillige læreres uddannelse og effektivitet lod meget tilbage at ønske. Stort set var tilstanden ikke opløftende, selv en halv snes år, efter at Frederik d. Sjettes skoleforordning var trådt i kraft for Sjælland (1806).

Forsømmelserne

Det var for det første svært at få børnene til at komme i skole, især på de tider af året, hvor der var markarbejde. Ifølge biskop Münters visitatsdagbøger 1815–29 inddrev man skolemulkterne lemfældigt mange steder. Det gjaldt især der, hvor forsømmelserne hang sammen med hoveri eller fattigdom.³²

Pastor Mathias Wederkinck i Blidstrup (Holbo h.) har efterladt en protokol over sine skolebesøg 1805–18. Han fulgte skolens udvikling med rationalistisk nidkærhed og skrev omhyggeligt alle sine indtryk ned. Hans skole var bedst besøgt om vinteren, når ikke vejr og sygdomme lagde hindringer i vejen. Den 21.2.1815 var der mødt over 80 børn. »Et antal, som ey kan rummes i Skoelen, ey heller tilbørlig underviises«. Når markarbejdet begyndte i marts-april blev børnene hjemme. Den 11. april 1815 mødte således kun 20 børn. Om sommeren mødte kun de helt små og husmandsbørnene. Denne præst viste

en stor kærlighed til almuebørnenes oplysning. Det humane sindelag skinner ofte igennem, som når han efter et skolebesøg den 11.12.1806 er bekymret over, at børnene var for koldt klædt på, og at mange havde udslet. Wederkinck besøgte skolen sidste gang den 8.3.1818. Han skrev da: »Var jeg til Stede ved Underviisningen i Blidstrup Skole og hørte på Underviisningen. – Skolen var fuld af børn. Af det sete kunne skønnes, at Børnene gjorde Fremgang«. Han havde fået oprettet en hjælpeskole i sognet, og mulkerne fungerede effektivt. Man mærker næsten det tilfredse nik efter en veludført dåd.³³

Skolebygningerne

I de fleste skoleplaner, der indsendtes til Kancelliet, udtrykte skole-direktionerne ønske om en eller flere nye skoler. De mere beskedne nøjedes med at foreslå ombygninger. Det var dog ikke tiden til at kaste sig ud i et større skolebyggeri. En del skoler fik en tiltrængt ombygning. Små og dårligt anbragte skoler nedlagdes. De nødvendige nyopførelser skete meget langsomt. Efter bispernes visitatsdagbøger³⁴ var 6 skoler i Vester Flakkebjerg herred i 1817 så ringe, at de måtte bygges op på ny. De var også færdige i 1836; men der var ikke tale om kvalitetsarbejde. Sludstrup sk. var færdig i 1826. I 1852 måtte den rives ned. Allerede i 1836 var den for indskrænket. Tjæreby fik ny skole i 1836. I 1852 var træet helt råddent. Meget bedre gik det ikke i Tingjelling. En ny skole var bygget i 1826. I 1844 skriver biskop Mynster, at skolen, der var bygget af pisé³⁵, var molesteret af rotter. Bortset fra det var den dog god nok, og den stod stadig ved Mynsters sidste visitats i 1852. Disse tilfælde er ikke enestående.

Den i. u. krævede store lokaler. Den virkede derfor fremskyndende på ombygninger og nyopførelser i slutningen af 1820'erne. Til gengæld betød i. u. også, at en del af de skoler, der ønskedes i skoleplanerne, kunne spares. I Abrahamsons første hovedrapport om i. u.s fremgang³⁶ roser amtsprovst Mønster sig af, at han på grund af i. u. havde sparet 3 lærere (i Sorø, Slagelse og Skælskør) og 17 skoler, der ellers havde været nødvendige (ifølge skoleplanerne).

Lærerne

Et endnu større problem end uregelmæssighederne i børnenes skolegang og de slette skolestuer var det meget uensartede lærerpersonale.

Biskop Münter noterede altid i sine visitatsdagbøger oplysninger om lærernes alder, uddannelse og duelighed. Det er muligt på grundlag af denne kilde at fordele lærerne i 5 hovedgrupper efter deres uddannelse.³⁷ Den største (se tabel 1) bestod af seminarister. De fleste kom fra de sjællandske seminarier Jonstrup, forgængeren Blågård og præstegårdsseminariet i Brøndbyvester. I de sydlige herreder var der mange lærere fra Vesterborg, og egnene omkring Storebælt havde mange fra seminariet i Skårup. Lærere fra Brahe Trolleborg var geografisk jævnt fordelt. Seminarister fra Jonstrup og Blågård findes især i købstæderne og i Nordsjællands skoler, ellers træffes de hovedsagelig i de større skoler. Præstegårdsseminariernes hovedopgave var at uddanne landsbyskolelærere. De opstod i det første halvanden årti af det 19. årh. og nedlagdes med få undtagelser, f. eks. Skårup, i 1820'erne, da det største behov for mere summarisk uddannede lærere var stillet. En lille gruppe, som regel studenter, havde aflagt en særlig prøve for provsten. De havde ligeret med seminaristerne og var geografisk jævnt fordelt.

Herudover var der tre kategorier af lærere der ikke havde nogen speciel læreruddannelse. Det var studenter, hjælpeseminarister og lærere der ikke havde nogen uddannelse overhovedet. – Studenterne var ofte ældre folk, der havde undervist i mange år. Hyppigt var de sogneegnede. Det betød, at den store skoleforordning ikke kunne indføres lønmæssigt, før de døde. Det skabte især problemer i tilfælde, hvor sogneegnen var så affældig, at han ikke kunne varetage undervisningen. Han måtte da lønne en substitut. Da lønnen var ringe, besattes disse poster ofte af ganske uegnede folk. Som regel var det dog unge seminarister, der ventede på en bedre befordring. Lærere helt uden uddannelse var især talrige i Holbæk, Sorø og Præstø amter. Det var en blanding af håndværkere, mislykkede torretningsfolk, husmænd, domestikker og militære. I Sorø og Præstø amter havde man forsøgt at forbedre denne gruppes uddannelse ved at oprette hjælpeseminarierne i Kongsted og Ringsted³⁸. Til disse kom gamle lærere og fik et 3 måneders kursus i undervisning. Ordningen var god nok i en snæver vending; men Münters udtalelser om disse gamle lærere, der havde søgt at dygtiggøre sig senere, vidner om, at de ikke kunne holde mål med seminarister og studenter.

Tabel 1 (se bilag) viser de sjællandske landsbyskolelærere fordelt efter uddannelse og efter amt. Man ser, at Frederiksborg amt har flest

veluddannede lærere, medens Præstø amt ligger dårligst med 35 % seminarister og 41 % uden uddannelse + hjælpeseminarister.

Lærernes kvalitet forbedredes i perioden fra 1815–29. Hvis man betragter de herreder, som Münter besøgte to gange i den tid, ser man, at der mellem første og anden visitats afskediges 133 lærere. Af disse var 36 (27 %) seminarister og folk med ligeret og 97 (73 %) alle andre grupper. Der nyansattes i samme periode 137 lærere. 112 (82 %) var seminarister og dermed ligestillede, medens kun 25 (18 %) hørte til de andre grupper, som regel var det studenter og militære. (Nedlagte og nyetablerede skoler er medregnede).

Indbyrdes undervisnings fremgang på Sjælland

For at få dette problem belyst vil man naturligt gå til Abrahamsons årlige hovedrapporter om i. u.s fremgang og væxt³⁹. De blev udgivet i deres fulde længde for årene 1923–25, og var i den tid et kraftigt middel til at få i. u. indført. De nævnte med navn, biografiske data og megen ros de præster og lærere, der virkede til i. u.s fremme. Modstanderne kunne derimod se sig betegnede som mænd, beherskede af fordomme, lidenskaber, misundelse, hovmod, stødt forfængelighed og frygt for almueoplysning. Udgivelsen af disse usmagelige skrifter, der naturligvis fik mange skolefolk til at antage i. u. for at tække kongen⁴⁰, ophørte i 1826 af økonomiske grunde. Derefter udkom extracter af hovedrapporterne. Disse oplyser for hvert provsti i landet, hvor mange skoler der havde i. u., og hvor mange der planlagde at indføre den. Antallet blev opgjort pr. 31.12. hvert år. Da det skulle være muligt for læseren at få et indtryk af metodens fremgang, optog man hvert år også oplysningerne fra alle tidligere år. Rapporterne oplyser intet om antal skoler pr. provsti, skolernes størrelse, lærernes uddannelse, skolernes økonomi og en række andre spørgsmål, man nødvendigvis må have belyst, når man skal analysere spørgsmålene omkring i. u.s indførelse nærmere.

Biskop Münters visitatsdagbøger

De danske biskoper havde pligt til hvert år at indgive rapport til Kanceliet om deres visitatser⁴¹. Til støtte for disse var biskopperne næsten nødt til

at føre dagbøger om deres visitatser. Biskop Münter af Sjælland valgte fra 1815 at føre en sådan dagbog på et særligt skema, hvor han opførte alt, der kunne have interesse vedrørende skolevæsenet⁴². Han giver oplysninger om skolebygningerne, antallet af børn, om man har indført den store skoleforordning, forsømmelser, mulktning, lærerens forhold, undervisningens beskaffenhed og skoledirektionens arbejde. Et kancellicirkulære af 9.8.1828 krævede, at biskopperne gjorde indberetning om i. u. fra deres visitatser. Münter noterede fra 1823, om metoden var indført, og et par år efter også om hvorfor den eventuelt ikke var det.

Friedrich Münter (1761–1830) efterfulgte i 1808 Nicolai Edinger Balle som Sjællands biskop. Han var ret køligt indstillet overfor den i. u. I 1818 indhentede Kancelliet hans betænkning i en sag, hvor det havde fået ordre til at udtale sig om nogle engelske i. u.-piecer⁴³. Ved denne lejlighed udtalte han, at metoden kun kunne have nytte i de ringest stillede skoler med for mange børn og få lærerkræfter, og selv her kunne han ikke indse, at børnene alene ved hjælp af i. u. kunne lære at regne med overlæg og skrive ortografisk rigtigt. Til forstandsøvelser, religion, geografi og historie var metoden uegnet, hvis undervisningen ikke skulle være rent hukommelsesværk. I øvrigt fandt han, at de danske skoler gennemgående var så gode, at i. u. var overflødig. Af Münters dagbogsnotater fra skolevisitatserne fremgår det, at han fandt i. u. nyttig til at lette de elendigste forhold indenfor almueskolen. Da han besøgte Arts herred (Holbæk a.) i 1823, skrev han om Rørby skole, hvor seminaristen Hammer (fra Brøndbyvester) underviste 90 børn, der hyppigt forsømte på grund af fattigdom og for lang skolevej: »Sognets ynkelige Fattigdom gør i. U. nyttig«; men ved samme lejlighed skrev han om skolerne i Arby og Lerchenborg: »Skolerne ere saa gode, at i. U. ikke behøves saa længe disse lærere er der«. – Skolerne havde henholdsvis 61 og 62 børn, og lærerne var en 70-årig student og en ung seminarist fra Skårup. (Begge skoler fik senere i. u.). – Münter roste aldrig metoden. Han konstaterer blot, at den af og til kunne have sin nytte. Han virker som et køligere gemyt end den senere biskop J. P. Mynster, hvis voldsomme følelsesudbrud han aldrig svang sig op til. Han kunne dog tit være opfyldt af retfærdig harme over mislige forhold indenfor skolevæsenet.⁴⁴

Indberetningerne til Kancelliet

En tredje værdifuld kilde er de indberetninger, Kancelliet havde forlangt af de lokale skoledirektioner om skoler uden i. u. i sommeren 1828. Årsagen var, at Abrahamson i sin årlige hovedrapport til kongen for 1827 havde påstået, at nogle af amtsprovsterne lagde hindringer i vejen for metodens udbredelse. På Sjælland kritiserer han især amtsprovst Bøgh i Præstø a. Nordre provsti, der kun havde i. u. i 26 af 82 skoler og provst Wedel i Frederiksborg a. nordre provsti. Han havde i begyndelsen af 1828 i. u. i 16 af 29 skoler; men han skyndte sig at få den indført i endnu 4 skoler, så rapporten til Kancelliet tog sig pænere ud. En nøjere analyse af kilden har vist, at den er ret unøjagtig. Alene i Præstø a. mangler oplysninger om 16 skoler, der ikke kan have haft i. u. Til gengæld er kildens oplysninger samtidige for hele Sjælland, og den lader sig direkte sammenligne med en lignende, mere nøjagtig indberetning fra udgangen af 1832.⁴⁵

Indbyrdes undervisnings fremgang på Sjælland

Tabel 2 (se bilag) viser de tal, Abrahamson har angivet for skoler med i. u. i sine hovedrapporter. Tallene er oprindelig angivet pr. provsti. Da der imidlertid skete en omlægning af provstiernes grænser i slutningen af 1820'erne, ville en fastholden ved dette princip gøre tabellen helt uoverskuelig. Her er tallene angivet amtsvis. Til sammenligning er tallene fra de to kancelliindberetninger og fra biskop Mynsters første og sidste visitats taget med. – Det totale antal skoler pr. amt er beregnet på grundlag af biskop Münters visitatsdagbøger og indberetninger fra 1828. Tallet kan ikke blive helt nøjagtigt. Der kan formentlig blive en fejl på op til et par skoler pr. amt.

På grundlag af tabel 2 er lavet en grafisk fremstilling (fig. 1, s. 62), der viser den årlige stigning i antallet af i. u.-skoler i % af det samlede antal skoler. – Det viser sig, at antallet af i. u.-skoler ikke stiger jævnt fra år til år. Der er tale om to spring. Alle amter har en voldsom stigning mellem 1824 og 25. I København, Frederiksborg og Præstø amter sker der en ny stigning fra 1826–27. (I Holbæk og Sorø forsinkes den lidt).

Årsagen til den første stigning er rimeligvis dels, at de nødvendige forberedelser til i. u. nu var tilendebragt, dels – og ikke mindst, at Abrahamsons hovedrapporter begyndte at udkomme i deres fulde

længde. Man kunne blive nævnt i disse rapporter, hvis man gjorde en indsats for i. u., og ventede måske tilsvarende karrieremæssige fordele. Rapporten for 1826 (den første summariske extract) viser en afmatning. Stigningsprocenten er over hele linien halveret i forhold til 1825. – Det bemærkes, at Sorø a. starter med 39 % i. u.-skoler i 1823. Det er rimeligt at antage, at det skyldes den særlig energiske amtsprovst P. H. Mønster.

En nærliggende forklaring på stigningen 1826–27 er indførelsen af tabelkasser. Ved reskript af 2.12.1826 blev det efter forslag fra Abrahamson påbudt, at hvert provsti skulle have en tabelkasse.⁴⁶ En kongelig gave på 4000 rdl. lagde grunden, og derefter skulle hver skole i landet (altså også skoler uden i. u.) yde et fast årligt bidrag på 2 rdl. Til gengæld fik alle skoler ret til gratis at få tabeller udleveret. For fordelingen stod en tabelkomité bestående af Abrahamson og etatsråd Lassen. Kancelliet modarbejdede Abrahamsons forslag, der, som A. S. Ørsted senere skrev, »i en vis mands hånd blev et kraftigt middel til at få et vidtløftigt og kostbart sæt tabeller indpraktiseret i alle skoler«. ⁴⁷ I Sorø a. skete der ingen stigning. Man havde vel i. u. på de mest oplagte steder. Til gengæld har man en stigning året efter, da alle andre amter viser et fald.

For 1831 kom der ingen summarisk extract. Abrahamson måtte i december d. å. trække sig tilbage fra sine vigtigste i. u.-poster. Grunden var, at H. N. Clausen i Maanedsskrift for Litteratur havde rettet et voldsomt angreb på Abrahamsons hovedrapporter og på hele hans optræden i forbindelse med indførelsen af i. u.⁴⁸ I 1830 havde over 80 % af skolerne i. u. i alle amter (undtagen Præstø a.). Abrahamsons forventninger for 1831 (se tabel 2) har nok været for optimistiske, når man sammenligner hans beregninger med tallene fra indberetningerne til Kancelliet af 31.12.1832. – Tallene fra 1830 holdt sig nogenlunde til biskop Mynsters første visitats. Kun i Holbæk og Frederiksborg amter forhøjes de væsentligt.⁴⁹

Har særlige lokale forhold virket fremmende på i. u.s udbredelse?

Biskop Münters visitatsdagbøger kan bidrage til et svar på dette spørgsmål. Tabel 3 undersøger, om lærernes uddannelse havde betydning, og tabel 4 om en skoles antal af børn havde betydning for antallet af i. u. Begge tabeller er lavet på grundlag af visitatserne 1826–

29. Man må holde sig for øje, at antallet af skoler med i. u. fordobledes i denne periode, og at bispren kun nåede at besøge 283 skoler (af 571). Holbæk a. blev slet ikke visiteret i denne tid. Præstø a. er underrepræsenteret.⁴⁴ Begge disse forhold kan i nogen grad forregne billedet; men det er dog muligt med disse reservationer in mente at tegne et billede af forholdene, der er mere nuanceret end det gængse.

I tiden 1826–29 visiterede biskop Münter 283 skoler. Af disse havde 154 i. u., og 46 havde ikke i. u. og havde heller ikke planer om at indføre den. 84 skulle snart indføre den. Hyppigt blev det dog ved løfterne. Indberetningerne fra 1832 viser, at i. u. mange steder ikke blev indført alligevel.

Tabel 3 (se bilag) viser, at lærere med en regulær læreruddannelse forekommer hyppigst i i. u.-skolerne. (Hyppigere end i skolerne som helhed). Dette rimer med, at en af de almindeligste undskyldninger for, at i. u. ikke er indført er lærerens ringe evner og ofte høje alder. Ejendommeligt nok roste den tidligste propaganda for i. u. metoden, fordi den var så simpel, at selv den ringeste lærer kunne benytte den, og fordi dårlige lærere ikke fik lejlighed til at påvirke børnene på samme måde som tidligere.

Tabel 4 (se bilag) viser, at store skoler oftere har i. u. end mindre. Mere forbavsende er det, at der findes skoler både med og uden i. u. indenfor alle størrelseskategorier.

Begrundelse for at i. u. ikke kunne indføres:

I det følgende vil de sjællandske skoledirektioners indberetninger til Kancelliet om skoler uden i. u. fra sommeren 1828 blive behandlet.⁵⁰ Undersøgelsen behandler udsagnene om, hvorfor i. u. ikke var indført, og undersøger, i hvor stor udstrækning det skete senere ved hjælp af biskop J. P. Mynsters visitatsdagbøger. Undersøgelsen er foretaget amtsvis.

Københavns a.

Amtet havde i 1828 17 skoler uden i. u. Af disse havde 12 i. u. før Mynsters 1. vis. (1835–42), 2 fik senere, 2 fik aldrig i. u. og 1 nedlagdes.

Begrundelser: Lærerens uduelighed 7 sk. (har alle i. u. ved 1. vis.). Skolen skal udvides 5 sk. (3 har i. u. ved 1. vis., 1 får senere (1843–51) og 1 fik aldrig

i. u.), For få børn 1 sk. (nedlagt før 1. vis.), præsten er modstander af i. u. 2 sk. (begge i Osted s. – Ny præst før 1. vis. 1 havde i. u. før 2. vis., 1 fik aldrig), skolen er helt ny. 1 sk. (i. u. ved 1. vis.), i. u. skal indføres 1 sk. (havde i. u. ved biskop Münters vis. 1 1828).

Frederiksborg a.

Indberettede 9 sk. uden i. u. 8 havde i. u. inden Mynsters 1 vis. (1836–41). 1 fik aldrig i. u.

Begrundelser: Lærerens uduelighed 2 sk., Lærerens uduelighed + gæld 2 sk., uegnet lokale 3 sk., gæld 1 sk. (alle havde i. u. ved 1. vis.) Lærerens uduelighed + for få børn 1 sk. (fik aldrig i. u.)

Holbæk a.

Af amtets 34 skoler uden i. u. har 28 i. u. ved 1. vis. (1838–42), 4 fik aldrig i. u. og 2 nedlagdes.

Begrundelser: Lærerens uduelighed 9 sk. (7 havde i. u. ved 1. vis., 1 fik aldrig, 1 nedlagdes), lokalet + dårlig økonomi 9 sk. (7 havde i. u. ved 1. vis., 1 fik aldrig og 1 nedlagdes), for få børn 1 sk. (fik aldrig i. u.) læreren + for få børn 2 sk. (1 havde i. u. ved 1. vis., 1 fik aldrig) læreren + lokalet 1 sk., læreren + lokalet + for få børn 4 sk., lokalet + for få børn 4 sk. (alle havde i. u. ved 1. vis.)

Sorø a.

Af amtets 37 sk. uden i. u. havde 22 i. u. ved Mynsters 1. vis. (1835–39) 23 sk. indførtes den senere. 11 sk. fik aldrig i. u. 1 nedlagdes.

Begrundelser: læreren uegnet 11 sk. (8 havde i. u. ved 1. vis., 2 fik aldrig og 1 nedlagdes), lokalet 3 sk. (1 havde i. u. ved 1. vis., 1 fik senere og 1 fik aldrig i. u.), for få børn 4 sk. (1 havde i. u. ved 1. vis. 3 fik aldrig), læreren + lokalet 6 sk. (4 havde i. u. ved 1. vis. 2 fik senere efter ombygning), læreren + for få børn 1 sk. (fik aldrig i. u.), modstand mod metoden 8 sk. (Alle fra Holsteinborg 5 havde i. u. ved 1. vis., 3 fik aldrig), i. u. skal indføres 3 sk. (havde alle i. u. ved 1. vis.).

Præstø a.

Indberettede 62 sk. uden i. u. Af disse havde 23 i. u. ved Mynsters 1. vis. (1835–41) 2 sk. indførte metoden senere, 33 fik den aldrig og 4 sk. nedlagdes.

Begrundelser: læreren 7 sk. (1 har i. u. ved 1. vis., resten fik aldrig), lokalet 18 sk. (8 havde i. u. ved 1. vis., 2 nedlagdes og resten fik aldrig), for få børn 10 sk. (2 havde i. u. ved 1. vis., resten fik aldrig), læreren + lokalet 5 sk. (2 med i. u. ved 1. vis., 1 fik senere, 2 fik aldrig), læreren + lokalet + for få børn 1 sk. (aldrig i. u.), læreren + for få børn 7 sk. (4 fik aldrig i. u., 1 nedlagdes, 1 havde ved 1. vis. og 1 fik senere), læreren + præstevacance 1 sk. (aldrig i. u.) lokalet + for få børn 1 sk. (aldrig i. u.), lokalet + skoleanordningen af 1814 endnu ikke indført 1 sk. (i. u. ved 1. vis.), præstevacancer o. l. 5 sk. (4 i. u. ved 1. vis., 1 fik aldrig), ingen grund angivet 4 sk. (3 i. u. ved 1. vis., 1 fik aldrig), i. u. skal indføres snarest (1 i. u. ved 1. vis., 1 fik aldrig).

De almindeligste grunde til, at i. u. ikke var indført, var lærerens uegnethed og lokalets indskrænkethed. — Den første grund er angivet i alt 68 gange, og i 44 tilfælde fik skolerne i. u. senere. Der er tale om en forhindring, der kunne afhjælpes indenfor en rimelig tid, da lærere der ikke kunne praktisere i. u. som regel var gamle og uden uddannelse. Lokalet er 65 gange angivet som grund til at i. u. ikke kunne indføres. I 47 tilfælde indførtes metoden senere. Det kunne være vanskeligt, at bygge skolerne om i denne pengefattige tid. Når man ser bort fra Præstø a. var begge disse hindringer stort set ryddet til side inden biskop Mynsters 1. visitats.

At skolen havde for få børn i nederste klasse brugtes 38 gange som undskyldning. Metodens tilhængere mente, at i. u. også var nyttig i de små skoler, og kongen nægtede i 1837 at tillade, at disse skoler fritoges for i. u.⁵¹ Imidlertid indførtes metoden sjældent i skoler, hvor der var for få børn (kun i 14 tilfælde), og det skyldes naturligvis, at i. u. i klasser med 15–20 børn har virket parodisk. På sådanne steder, hvor læreren med lethed kunne varetage undervisningen selv, var i. u. ganske unyttig. — Modstand mod i. u. er angivet som grund 10 gange. Det var kun i Osted (Københavns a.) og på Holsteinsborgs skoler man åbent undsagde metoden. Nogle af begrundelserne især i Præstø a. kan måske tolkes som passiv modstand. Men alt i alt synes metoden ikke at have mødt vedholdende modstand på Sjælland.

Præstø a. adskiller sig fra de andre amter ved, at forholdsvis få skoler havde i. u. i 1828, og at kun en lille del af disse indførte metoden senere. Amtet var med hensyn til skolevæsenet opdelt i to meget store amtsprovstier.⁵² I det nordre provsti sad amtsprovst Bøgh. Han var aldrende, og Kancelliet skriver i kommentaren til indberetningerne, at han havde søgt sin afsked. Han har næppe været særlig energisk. Biskop Mynster var i 1835 meget forarget over at opdage, at han

ikke engang havde sendt skoleplan ind for sit eget pastorat (Herfølge). Det kunne man dog have forventet, når sognepræsten var leder af næsten hele amtets skolevæsen. At denne uenergiske amtsprovst sad i Præstø a., der havde et særligt tilbagestående skolevæsen, var uheldigt. For i. u. kom det til at betyde, at den aldrig fik samme udbredelse der, som andre steder på Sjælland.

Indberetningerne fra 1832

Indberetningerne fra 1828 kan sammenlignes med indberetningerne fra slutningen af 1832. Betragter man begrundelserne for, at i. u. ikke er indført ser man, at der er sket interessante ændringer i løbet af de næsten 5 år, der er mellem de to indberetninger.

I 1832 var der på hele Sjælland 575 skoler. Af disse havde 481 (85 %) i. u. Årsagerne til at i. u. ikke var indført var: Lærerens uegnethed 17 sk., lokalets uegnethed 43 sk., for få børn i nederste klasse 27 sk. og uvilje mod metoden 12 sk. (NB: Een skole angiver undertiden flere grunde). De årsager, som det var svært at afhjælpe dominerer. (Lokalet og for få børn). Lærerens uduelighed er kun angivet som grund 17 gange. (Mod 68 gange i 1828). Måske fordi staten ikke så med milde øjne på den slags lærere mere⁵³. Metodens modstandere træder tydeligere frem end i 1828. Det var en almindelig tendens efter Abrahamsons fald.

Konklusion

Indbyrdes undervisning indførtes først og fremmest i skoler med unge og efter tidens målestok veluddannede lærere. Da metoden krævede gode lokaler, udfoldedes der en stor aktivitet for at opfylde dette krav. Antallet af børn, som man skulle tro var det vigtigste af alt, havde mindre betydning. Metoden indførtes i skoler af alle størrelser, men først og fremmest i de største. – Indbyrdes undervisning mødte ringe modstand på Sjælland, og den vandt først frem i de amter, der i forvejen havde det bedste skolevæsen. – Indbyrdes undervisning blev hurtigt et symbol på en skoles status som et sted, hvor fremskridt og orden trivedes.

Indbyrdes undervisnings senere udvikling på Sjælland

Almindeligvis regner man med, at i. u. er et afsluttet stykke skolehistorie med Frederik d. Sjettes død. – Dette indtryk får man bekræftet når man læser en artikel af A. S. Ørsted i Ny Kollegialtidende 1846,⁵⁵ hvor han skriver, at der på nuværende tidspunkt ikke kan være nogle skadelige virkninger tilbage af den i. u. – Det er derfor med overraskelse man læser i J. P. Mynsters visitatsdagbøger, at i. u. spillede en betydelig rolle gennem hele hans bispeperiode⁵⁶. Afviklingen begyndte først, da J. N. Madvig som kultusminister i 1849 anbefalede Børresens ABC i stedet for Willes tabeller. Selv i Mynsters seneste optegnelser (fra 1853) havde over halvdelen af skolerne stadig i. u. (Bortset fra Præstø a.)⁵⁷

J. P. Mynster (1775–1854) var Sjællands myndige biskop fra 1834 til sin død. Han er vel en af de mest markante personligheder, der har siddet på denne post, betydelig både som taler og skribent. – Hans visitatsdagbøger, der er udgivet fornemt af overarkivar, dr. theol. Bjørn Kornerup, viser ham som en temperamentsfuld, grundig og konsekvent visitorator. Kornerup mener ikke, at man på forhånd skulle tro, at Mynster som den erfarne personlighedsprægede pædagog, han var, havde set med alt for milde øjne på den i. u. (My. vol. I p. XCI). – Imidlertid roser Mynster metoden flere gange,⁵⁸ og han synes at have sat pris på den. – For Mynsters stilling til i. u. har det sikkert spillet en rolle, at han absolut ikke havde tillid til almueskolens lærere. »Læreren er en stymper« læser man ofte. – Lærere, der regnede sig selv for noget, kunne han simpelt hen ikke fordrage. Især var han ude efter seminaristerne fra Vesterborg med deres »skrydende og affecterede facon«⁵⁹ Hans ideal var den beskedne almueskolelærer, der kunne sit kram, og som kendte sin plads. At en landsby-skolelærer skulle kunne meddele en personlighedspræget undervisning, har han end ikke drømt om. Han følte sig sikkert tryk ved, at lærerne skulle undervise efter et nøje fastlagt program.

Da mange skoler afskaffede i. u. i Mynsters sidste år, beklagede han det aldrig. Han gav blot almindelige karakterer for underste klasse. Ikke sjældent gav han pæne karakterer. Han var ikke fanatisk tilhænger; men han anså metoden bekvem til løsning af nogle af de sjællandske skoleproblemer.

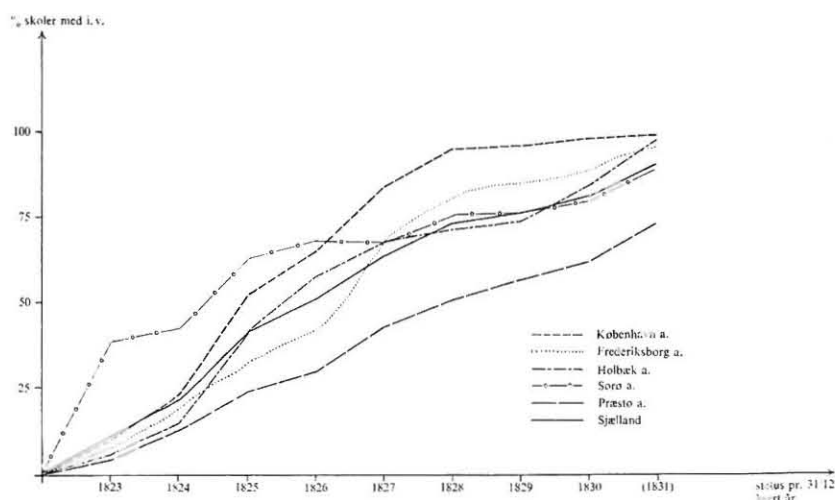

Fig. 1.

Mynsters visitatsdagbøger oplyser, om skolerne havde indført i. u., og om hvordan den praktiseredes i skolerne. De kan altså fortælle, hvor længe i. u. holdt sig i skolerne, og hvor effektivt den blev drevet. Mynster nåede at visitere alle sjællandske skoler 2 gange i årene 1835–50. 8 herreder nåede han at visitere 3 gange.

Undersøgelsens metode (se tabel 5)

Undersøgelsen er grebet an på følgende måde: For hvert amt er for hver visitats optalt antallet af skoler, antallet af skoler med i. u. og antallet af skoler, hvor i. u. enten ikke er indført eller er afskaffet.

For de skoler, der har indført i. u., er der foretaget en opdeling, der skal belyse spørgsmålet om hvor effektivt i. u. blev drevet⁶⁰. I alt 3 grupper kan udskilles: Den første gruppe består af skoler hvor i. u. gik tilfredsstillende. Mynster giver undervisningen karakterer fra ug til godt÷. Den næste gruppe består af skoler, der fik dårligere karakterer. Disse var tit ledsagede af bemærkninger om, at i. u. nok kun var indført for et syns skyld. Den tredje gruppe består af skoler, hvor det åbent tilkendegives, at metoden kun bruges lidt. Det var ulovligt til 1849; men man kunne undskylde sig med, at man endnu ikke havde fået Willes nye tabeller, eller manglede tabeller i det hele taget.

Det er muligvis betænkeligt, at anvende Mynsters vurderinger på

denne måde; men man kan med nogen ret hævde, at i. u. i den grad var fastlagt til mindste detalje, at den kun kunne praktiseres eller ikke praktiseres. — En lærer der kun havde indført metoden for et syns skyld, kunne ikke fremvise i. u. på en tilfredsstillende måde. Børnenes medvirken var helt nødvendig. Mange lærere blev afslørede af Mynster, fordi børnene var uvante med metoden⁶¹. Man kan derimod med rimelighed indvende, at lærer og børn var nervøse på grund af visitatsen. Resultatet blev derfor dårligere end sædvanlig. Mynsters kendskab til den enkelte skole måtte jo også blive ret overfladisk. Man må derfor tage undersøgelsens resultat med et vist forbehold.

Det må fremhæves, at alle disse udsagn om i. u.s gang i skolerne stammer fra én mand. Det kan være en fordel, da det giver et nogenlunde ens vurderingsgrundlag. På den anden side kan menneskelige fejlkilder som øjeblikkelige stemninger, sympatier og antisympatier let have spillet en for stor rolle. I den sidste ende kommer det altså an på, hvilken tillid man har til biskop Mynster som sandhedsvidne.

Hvor længe holdt i. u. sig i skolerne?

Af tabel 5 vil man se, at i. u. var indført i så godt som alle skoler i Holbæk, Københavns og Frederiksborg amter. Sorø a. havde færre i. u.-skoler (81 % 1835–41) på grund af modstanden fra Holsteinborg. I Præstø a. var i. u. almindelig indført i Tybjerg, Hammer og Bårse herreder. Alle andre steder havde den kun vundet begrænset udbredelse. Fra første til anden vis. stiger antallet af skoler med i. u.⁶², og først i slutningen af 1840'erne begynder man at afskaffe metoden. Voldsomt gik det til i Sokkelund h. I 1844 havde alle skolerne i. u.; men blot 9 år efter (i 1853) var den afskaffet i 14 sk. ud af 31. Som regel gik det dog ikke så hårdt til. Ved de sidste vis. havde over halvdelen af skolerne stadig i. u., og nye skoler med i. u. indrettedes stadig mellem 2 og 3 vis.

Hvor effektivt blev i. u. drevet,

Det viser sig, som man kunne vente det, at de officielle tal for skoler med i. u. ikke giver et sandt billede af metodens stilling i skolerne. I tabel 5 ser man, at metoden gik tilfredsstillende i ca. 2 trediedele af alle skoler med i. u. (kolonne 3). Dette tal holdt sig forbavsende konstant gennem perioden. Der sker almindeligvis en lille stigning i effek-

tiviteten (undt. Præstø a. hvor der sker et fald). Kun i Københavns a. er den så stor, at man tør udlede, at dels større træning i benyttelsen af i. u. og dels metodens afskaffelse i skoler, hvor den har været mindre hensigtsmæssig, har virket fremmende på effektiviteten. Kolonne 4 og 5 viser, at skoler, hvor i. u. går dårligt, efterhånden går over til at indrømme at de kun bruger i. u. lidt.

Den nye generation af lærere og i. u.

At forholdet til i. u. var ændret fremgår af den måde, hvorpå de nye lærere stillede sig til metoden. I de 8 herreder, der visiteredes 3 gange af Mynster, kan dette spørgsmål belyses på en morsom måde. Ved vis. 1843–45 viser det sig, at 76 nye lærere var ansatte (siden vis. 1835–37) af disse havde 56 i. u. (74 %). Det svarer godt til, at der var i. u. i 80 % af skolerne. De nye lærere skilte sig ikke ud. Ved vis. 1851–53 optræder 66 nye lærere. Kun 27 (41 %) underviste i skoler med i. u. Ved samme vis. var der i. u. i 61 % af skolerne. – Situationen ved sidste vis. minder om, da i. u. skulle indføres. Dengang indførtes i. u. først og fremmest i skoler med unge, veluddannede lærere. Det er den samme type lærere, der først er med til at afskaffe den.

Undersøgelsen af biskop Mynsters visitatsdagbøger har vist:

1. At den i. u. stadig spillede en rolle gennem Christian VIII's regeringstid. – Efter 1849 skete der en tilbagegang i antallet af skoler med i. u. Størsteparten af Sjællands skoler havde dog stadig i. u. ved de seneste visitatser.

2. At H. N. Clausen havde ret, når han i sit angreb på Abrahamson i 1831⁶³ antog, at i. u. mange steder kun var indført på skrømt på grund af den tvangspolitik, man havde benyttet sig af. I over en trediedel af skolerne gik i. u. så dårligt, at der er grund til at antage, at metoden her kun brugtes sjældent.

3. At grundlaget for i. u. lagdes i 1820'erne. Kom man ikke i gang på dette tidlige tidspunkt, vandt metoden aldrig større indpas. Det viser udviklingen i Præstø a. tydeligt.⁶⁴

Konklusion

Generelt må man vist konkludere, at i. u. ikke var et svar på de problemer, der var størst for skolevæsenet. De ringeste lærerkræfter

formåede ikke at benytte metoden. De lærere der havde en læreruddannelse og som indførte i. u., blev frataget ethvert selvstændigt initiativ. Det skulle ikke fremme respekten for læreren i befolkningen, og man undrer sig ikke over at læse om de mange sløve ældre lærere hos Mynster⁶⁵.

Skolerne på landet var sjældent så store, at i. u. af den grund var nødvendig. Kun ca. 25 % af de sjællandske skoler havde over 80 børn (se tabel 4). Problemet var, at skolebygningerne var for små og dårlige, og at det var svært at forbedre dem på grund af de dårlige tider.⁶⁶ Mange af disse ting blev forbedrede – ikke ved hjælp af i. u., men fordi skolerne skulle have i. u.

Indbyrdes undervisning hjalp ikke på store dele af befolkningens manglende forståelse for oplysningens betydning. Den gjorde kun graven mellem hjem og skole endnu bredere. Man tilfredsstillede med i. u. de grupper, der var utilfredse med den store skoleforordning, og som helst så skolegangen overstået så hurtigt som muligt, medens man modarbejdede de fremsynede grupper, der interesserede sig for deres børns skolegang.

Frederik VI og Abrahamson havde sikkert de bedste hensigter med at indføre i. u. Den var billig, og de mente at den havde betydning for børnenes opdragelse til gode, lydige borgere. Den gode vilje var imidlertid ikke tilstrækkelig, når den ikke var parret med viden om landets skoleforhold, erfaring i undervisning og frem for alt en grundig planlægning. I. u. blev påtvunget almueskolen uden at være afprøvet i andet end store købstadsskoler. Først i 1830'erne undersøgte man, om det approberede apparat virkede efter hensigten, og ændrede systemet. Resultatet blev derefter. Metoden indførtes ofte kun for et syns skyld. Lærerne forsøgte, trods trusler om afskedigelse, at lempe lidt på det alt for stramme system. Metoden indførtes mange steder, hvor den ikke var til ringeste nytte, og mange af udgifterne til tabeller og andre materiale havde gjort bedre nytte andre steder.

Det var svært at slå i. u. ihjel igen. Flere skolefolk skrev imod metoden i 1830'erne. Senere blev den hængt ud af Goldsmidt i Corsaren og af Paludan-Müller i Adam Homo⁶⁷. Alligevel vedblev i. u. at have tilhængere. Normalskolen for i. u. nedlagdes først i 1865. Flere efterligninger kom på markedet i midten af 1800 tallet⁶⁸, og Willes tabeller udkom i nye oplag helt op i 1890'erne⁶⁹. – I 1950 skrev Johs. C. Jessen i sin skolehistorie for Præstø a., at mange gamle men-

nesker endnu mindedes, at læreren, når han havde særlig travlt, fandt de gamle tabeller frem og lod børnene praktisere i. u. i det små.⁷⁰

BILAG

Tabeller:

Tabel 1. Sjællandske landsbyskolelærere fordelt efter uddannelse og efter amt. (Samtlige forekommende landsbyskolelærere i biskop Münters visitatsdagbøger 1815–29):

Amt: Uddannelse:	Kø.	Fr.	Ho.	Pr.	So.	Total
Seminarister	69	103	62	63	67	364
Ligestillede m. s.	7	3	6	10	3	29
Studenter	24	18	18	33	18	111
Hjælpelem.	5	0	3	28	14	50
Ingen uddannelse	22	10	40	45	29	146

Ligestillede m. s. er som regel studenter der har bestået en eksamen for provsten, og som har ligeret med seminarister. Hjælpelem.: gamle lærere der har gået på hjælpe-seminarium. I denne gruppe er inkluderede lærere der er dannede af præster eller andre lærde.

Tabel 2. Indbyrdes undervisnings indførelse på Sjælland. Antal skoler med i. u. pr. amt.

Abrahamsons hovedrapporter	Kø.	Fr.	Ho.	So.	Pr.	Sum	%
1823 31–12	11	9	6	44	6	65	11
1824 –	24	19	16	49	19	127	22
1825 –	55	35	45	72	36	243	42
1826 –	67	45	62	77	45	296	51
1827 –	88	71	73	77	64	373	64
1828 –	100	86	76	87	76	425	73
1829 –	106	91	79	87	84	447	76
1830 –	108	94	90	91	92	475	81
1831 – forventes: ...	109	103	106	102	108	528	90

Indberetningerne til Kancelliet:

1828 sommer	92	88	73	77	64	394	67
1832 31–12	107	92	92	94	96	481	85

Biskop Mynsters

visitatser:	Kø.	Fr.	Ho	So.	Pr.	Sum	%
1835-42	100	107	106	95	95	503	85
1846-53	80	108	104	91	81	464	77

Det totale antal skoler:

1820'erne	109	107	107	114	148	585
1832 31-12	111	97	105	117	145	575
1835-42	106	108	110	117	149	590
1846-53	106	112	112	118	152	600

Det totale antal skoler fra 1820'erne er beregnet på grundlag af biskop Münters vis. og indberetn. 1828.

Københavns a. har 1828 31/12 110 sk. Selve hovedstaden er ikke med i beregningen. Nedgangen i antallet af sk. i Københavns a. skyldes at nogle sk. kommer under hovedstaden.

Tabel 3. Landsbyskolelærernes uddannelse og den i. u. efter biskop Münters visitatsoptegnelser 1826-29.

Uddannelse:	Alle lærere %	Lærere i i.u.-skoler %	Lærere i skoler hvor i.u. skal indføres %	Lærere i skoler uden i.u. %
Seminarister	183 64,2	112 71,4	36 80,0	35 42,1
Ligestillede	13 4,6	9 5,7	1 2,2	3 3,6
Studenter	37 13,0	16 10,2	5 11,1	16 19,3
Hjælpelem.	25 8,7	13 8,3	1 2,2	11 13,3
Ingen uddannelse ..	27 9,5	7 4,6	2 4,4	18 21,7
Sum	285 99,9	157 100,2	45 99,9	83 100,0

Forklaring til lærerkategorierne: se tabel 1.

Tabel 4. Landsbyskolernes størrelse og den i. u. efter biskop Münters visitatsoptegnelser 1826-29.

Skolestørrelse Antal børn	Alle skoler %	Skoler med i.u. %	I.u. skal indføres %	Skoler ÷ i.u. %
Under 40	32 11,3	11 7,1	3 6,5	18 21,7
40-59	90 31,8	44 28,6	15 32,6	31 37,2
60-59	46 16,3	23 14,9	9 19,6	14 16,9
70-79	29 10,2	19 12,3	4 8,7	6 7,2
80-89	31 10,9	20 13,0	6 13,0	5 6,0
90-129	46 16,3	28 18,2	9 19,6	9 10,8
Over 130	9 3,2	9 5,9	0 0	0 0
Sum	283	154	46	83

De besøgte herreder 1826–29: Sokkelund, Sømme, Voldborg, Ramsø-Tune Horns, Holbo, Lynge-Kronborg, Mønbo, Faxe, Tybjerg, V. Flakkebjerg og Ringsted. – Desuden Alsted, Smørum og Ølstykke, hvor optegnelserne er ukomplette.

Tabel 5. Den i. u. s. gang og effektivitet i Sjællands stift 1835–53 efter biskop J. P. Münsters visitatsdagbøger:

Forklaring på kolonnebetegnelserne:

1. Antal skoler.
2. Skoler med i. u. pct. af 1.
3. Skoler med i. u. hvor undervisningen gik tilfredsstillende. (Karakterer fra ug til g ÷) i pct. af 2.) den samlede effektivitet).
4. Skoler med i. u., hvor undervisningen går dårligt (karakterer under tg +) i pct. af 2.
5. Skoler med i. u., hvor det tilkendegives, at man kun gør indskrænket brug af metoden i pct. af 2.
6. Skoler uden i. u. i pct. af 1.
7. 4 + 5 den samlede ineffektivitet.

	1	2	3	4	5	6	7
<i>Københavns a.</i>							
1835–42	106	94	59	35	6	6	41
1845–53	106	75	73	7	20	25	27
<i>Frederiksborg a.</i>							
1836–41	108	99	63	37	0	1	37
1847–53	112	96	66	24	10	4	34
<i>Holbæk a.</i>							
1838–42	110	96	69	25	6	4	31
1847–50	112	93	70	22	8	7	30
<i>Sorø a.</i>							
1835–39	117	81	66	27	6	19	34
1845–51	118	77	67	23	10	23	33
<i>Præstø a.</i>							
1835–41	149	64	60	29	11	36	40
1846–53	152	53	57	15	28	47	43
<i>Hele Sjælland</i>							
1835–42	590	85	63	31	6	15	37
1843–50	598	83	65	23	12	17	35
1845–53	600	77	66	19	15	23	34

	1	2	3	4	5	6	7
<i>De 8 herreder der visiteredes 3 gange</i>							
1835-37	194	78	59	36	5	22	41
1843-45	192	80	60	31	9	20	40
1851-53	194	61	63	18	18	39	37

(De 8 herreder er Ramsø-Tune, Sokkelund, Lyng-Kronborg, Ølstykke, Ø. Flakkebjerg, V. Flakkebjerg, Bæverskov og Faxe).

NOTER

1. Joakim Larsen (1846-1920), pædagog og skolehistoriker. Afsnittet i »Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-98« (1899) p. 14-44 er meget bredt. De vigtige konklusioner er som regel taget fra Madvigs og H. N. Clausens erindringer (uden citatangivelse). Både hans fader og morfader praktiserede i. u. som degne i Nykøbing S. (Biskop Münters visitats Ods h. 1824, Biskop Mynsters vis. 1839 og 1848 (My. II p. 83) (se note 3).
2. Ludvig Koch (1837-1917), provst og historiker. I. U.s historie behandles i »Den danske landsbyskoles historie til 1848« (1882) p. 81-104. Afsnittet bærer præg af grundige studier på enkelte punkter. Det er interessanter end J.L.s da det er mere selvstændigt argumenterende.
3. Biskop Fr. Münters skolevisitats: Se Sjællands stifts Bispearkiv VII (diverse dokumenter) p. 36 »ca. 1815-1829 visitats landsbyskolerne vedk. (skematisk form)« Landsarkivet for Sjælland. Biskop J. P. Mynsters visitatsdagbøger 1835-53 bd. I-II, udgivet ved Bjørn Kornerup (1937).
4. Om den Bell-Lancasterske undervisning og dens historie se K. Grue-Sørensen: Opdragelsens historie. (1960) vol. II p. 159 ff. Professor Dr. theol. Jens Møller, en af tidens lærde teologer, er ofte citeret for sin bemærkning om, at i. u. er en af de største opfindelser, der er gjort til menneskehedens gavn. Citatet stammer fra Theologisk Bibliotek vol. XX (1821) p. 276-343 »Pastoralbreve om den nyere Tids Forbedringer i Almue- og Borgerskolevæsenet« Brev nr. 16 p. 335 (citeret af Joakim Larsen p. 20 og K. E. Bugge: »Skolen for livet« (1965) p. 191) - Møllers syn på den i. u. var dog mere nuanceret end denne udtalelse vidner om. Se f. eks. p. 343: »Idet jeg saaledes erkjender baade det nye og det Mangfoldig = Brugbare i denne Methode, lykønsker jeg mit Land dobbelt, baade fordi det ikke trænger til en almindelig Indførelse af denne Underviisningsmaade, og fordi det, just paa en Tid, Da Omstændighederne ei tillader os at anvende meget paa Skolevæsenets Forbedring, fandt i denne Opfindelse et beqvemt Middel til at faae fattige Børn underviiste uden alt for stor Opofrelse for Staten«.
5. I 1820 havde 1105 børn i København ingen skolemuligheder. Joakim Larsen, Københavns offentlige Skolevæsen (1881) p. 87.

6. Skolen blev oprettet efter kongelig ordre af 3.2.1819 (JL p. 16) Abrahamson skriver i »Regnskab for Bogen om den i. U.s Væsen og Værd« (1836) at kongen ved en audiens spurgte ham, om han kendte den i. u. Da han svarede bekræftende, fik han ordre til at gøre forsøg med den. A. ønsker tydeligt at fralægge sig ethvert ansvar. JL bruger derfor på p. 16 H. N. Clausen, der står begivenheden ret fjernt, som kilde: J. L. (1899) p. 16: »(A) forstod straks at indtage kongen for den (i. u.) og bibringe ham den tro, at dens indførelse ville være af stor betydning for folkeundervisningens fremme«.
H. N. Clausen: »Optegnelser om mit levned og min tids historie« (1877) p. 151: »Han (A) syntes at betragte indførelsen af denne methode som sit livs opgave, det var lykkedes ham at bibringe kongen den forestilling, at folkeundervisningens fremgang beroede på denne metode.« Kongen interessererede sig for i. u. før 1819. Det er nok rimeligt at give A. en førsterang som kilde.
7. Kancelliet havde fået ordre til at udtale sig om nogle piecer om i. u., som dronning Marie havde modtaget fra en agent for Lancasters i. u.-selskab d. 21.10.1818. Kancelliet udtalte sig ret negativt og henviste til en betænkning fra biskop Münter (omtalt p. 11). Se Kanc.ldep. Forestillingsprotokol res. nr. 21-1819. Forest. fra 23.12.1818. Rigsarkivet.
8. A. S. Ørsted: Af mit livs og min tids historie. (1851-57) vol. I, p. 342.
9. Se JL p. 18. Biskop Boisen havde bl. a. noget imod knælestraffen; men han kunne kun foreslå prygl i stedet.
10. Kommissionens betænkning findes i Kanc. 1 dep. forest. pr. res. nr. 149-1822.
11. Kanc. 1 dep. forest. pr., res. nr. 149-1822. JL p. 21.
12. Denne sag havde også været diskuteret i kommissionen; men her havde den mødt modstand fra alle de gejstlige medlemmer.
13. anonym (Abrahamson): Bestemmelser for den i. U. (1822). A. vedkender sig skriftet i Hansen-Ersløws forfatterlexicon vol. 1 p. 6.
14. L. Koch p. 102.
15. Abrahamson og Mønster: Om den i. U.s Væsen og Værd. vol. III p. 7 (1828).
16. Dette og de følgende afsnit er hovedsagelig skrevet på grundlag af Abrahamsons bestemmelser for den i. u. (note 13).
17. Abrahamson: Bilag nr. 3 til bestemmelserne for den i. U. (1823) p. 8.
18. Et kancellicirkulære af 19.5.1824 befalede, at en halv time hver morgen skulle bruges til religion. Årsagen var at Fyns biskop Fr. Plum på egen hånd havde tilladt dette ved et cirkulære til Fyns gejstlighed af 15.11.1823. Han fik en reprimande af kongen; men man tog ideen op for at lukke munden på mange af de religiøse modstandere af i. u. (Forestillingspr. res. 38-1824. Brevsag nr. 1026. JL p. 31) I 1837 blev timerne i religion og forstandssøvelser lagt sammen til 1 time religion hver morgen.
19. Joakim Larsen skriver klogt på p. 27: »Den forlorne militære form, som Lancasters tanke fik hos os, og fra hvilken der ikke tålttes den mindste afvigelse, bidrog til at gøre den hele virksomhed endnu mere åndløs. Hvad

der blev vundet i orden, lydighed og præcision, opvejede ingenlunde den levende påvirkning, som børnene gik glip af . . .»

20. JL p. 25, Grue-Sørensen: Opdragelsens hist. II p. 159 ff.
21. Stedkundskaben opnåede børnene ved at bihjælperen på landkortet udpegede de vigtigste steder og grænser og sagde deres navne, hvorefter han hørte lærlingene i dem. Ved sagkundskaben om lande og stæder begyndte man igen ved første kort, og denne gang beskrev bihjælperen ikke alene landenes grænser og stedernes beliggenhed, men tillige deres mærkværdigheder og hvad videværdigt der i øvrigt findes om dem. Hvad bihjælperen fortalte skulle altid eftersiges fra ord til andet af lærlingene. – Se Jacob Gebauer: Fremstilling af Samtidig og Indbyrdes Undervisning. Et forsøg til vejledning ved at indføre og styre. i. U. (1831) p. 32.
- I Abrahamsons »Geografi ved indbyrdes undervisning« 3. udg. 1826 kan man se hvad børnene skulle vide. I begyndelsen har det drejet sig om definitioner. § 2 bringer næsten Ionescu i erindring: »Jordklodens Overflade er deels Land, deels Vand. Efter almindelig Talebrug kaldes de største Landdele: Verdensdele; de største Vande: Verdenshave«. I § 31 kan man se hvad børnene skulle vide om en by som Ålborg: »Ålborg kbst., 6400 I. ved Limfjorden, (Danmarks største Fjord, gaar 20 mil ind i Landet. Mellem den og Vesterhavet er på et temmelig langt stykke kun en smal Eide, der i de sidste Aar flere gange (sic) har været gjennembrudt), Overfart til Nørre-Sundby i Vendsyssel, Posthus, Domkirke, Stiftamtmand i Aa. Stift (tillige Amtm. i Ålborg Amt) h. Garnison (3 die jyske Infanteriregiment) i. Sukkerraffinaderi, 2 Sæbesyderier, 1 sennepsfabrik. Byen blev belejret og erobret 1534 af Johan Rantzau, der fratog Lybekkerne den, og fangede Skipper Klement«.
- J. Søndergård Jensen har i artiklen »Den i. U.« i Hardsyssel Årbog LII (1958) p. 57 illustreret geografiundervisningen på følgende måde: Undervisningen bestod kun af en mekanisk opremsning. Ofte efter samme princip som den lærer, der gjorde sig til af, at han havde lært børnene alle landets amter. »Efterprøvningen foregik på den måde, at læreren ved danmarkskortet pegede på et sted i det vestlige Jylland og sagde Ringkjøbing, så brølede hele koret »amt«. På samme måde fortsattes landet rundt«. Geografiundervisningen var især genstand for kritik ved reformen af den i. u. i 1837. (Se JL p. 41 f.).
22. Hele i. u.s. apparat blev revideret af Abrahamsons nære medarbejder Student Jørgen Wille. JL p. 41 f.
23. Ferniseringscirkulæret er ordret gengivet af JL p. 27 (note). Han betegner det som »mindeværdigt«. Lærernes begejstring for tabellerne var blandet. Nogle mente, at de kunne gøre dem bedre selv. Således skriver biskop Münter i 1825 at lærer L. Reistrup i Bidstrup (Sorø a.), der var tidl. boghandler og cand. philosophus, havde lavet en efterligning af i. u. med egne tabeller. Fremgangen var i læsning tg, i skrivning ret god »men naturligvis ikke efter i. U.s Form«.

24. Dette er et mærkeligt træk, der ikke taler til gunst for metoden. Måske har Joakim Larsen oplevet den i. u. (se note 1),
25. Dette er en alm. antagelse i den senere litteratur, og den forekommer berettiget. Se JL p. 24 f og Johs. C. Jessen: Præstø Amts Skolehist. til 1830. (1950) p. 56. Abrahamson skriver i en forerindring til den 2 årlige hovedrapport om i. u.s fremgang og vækst (1825) at metoden »opliver Lærer og Børn til Underviisning, hvilket tydeligen allevegne viser sig i hiins tilfredshed og disses munterhed og forøgede lyst til at søge Skolen«.
26. I 1816 var kongen mest stemt for at opgive skolereformen på grund af almuens modstand. Se JL 1784-1818 p. 288 og forestpr. res. nr. 122-1816.
27. Denne lidt uansvarlige modification af skoleforordningen af 1814 (se p. 3 og note 12) skyldes formentlig, at i. u. ikke var indført i øverste klasse. I købstadsskolerne blev denne klasse derfor for stor til en enkelt lærer, og man kunne så lette dette problem ved at lade de bedste elever udskrive tidligere. (Problemet blev skærpet af, at man regnede med, at første klasse kunne passeres hurtigere ved hjælp af i. u.). På landet har man sikkert også på denne måde ønsket at frigøre arbejdskraft til bønderne, der i øvrigt ofte holdt børnene hjemme i perioder med meget markarbejde.
28. Denne politiks vigtigste led gennemgås på p. 13. Se ellers JL.
29. Se J.L. p. 35 ff., L. Koch p. 98. H. N. Clausens erindringer (note 6) p. 151, J. N. Madvigs Livserindringer (1887) p. 118, Abrahamson (og Mønster): Regnskab for bogen om den i. U.s Væsen og Værd. (1836) p. XVIII-XX. A.s afskedsansøgning findes under kanc. 1 dep. brevsag nr. 4091-1931. Den er trykt i sin helhed i Joakim Larsens artikel: »En Skolehistorisk katastrofe fra Frederik VI.s Tid.« TS. »Hjem og Skole« 1917.
30. Oprettelsen af Normalskoler i hvert provsti, res. nr. 102-1828, Trussels-cirkulæret af 10.8.1830 er trykt i sin helhed hos P. N. Frost: Bemærkninger om den I. U. Methode (1834) p. 8. Den sidstn. sag, der medførte udsendelsen af et nyt trusselscirkulære, se res. nr. 175-1833.
31. Se JL. p. 19 om modstanden mod i. u., L. Koch p. 86. K. E. Bugge p. 189 og 224 (Skolen for Livet).
32. Generelt træk hos Münter. Mulkter: Se f. eks. Faxe h. 1818 og 1827 (Roholte og Spjællerup). Hoveri: Faxe h. 1818 (Dalby), 1827 (Vallebo) og Ringsted h. 1822 (Førslev, Vitterslev, Hømb og Sneslev).
33. Sognekaldsarkiver for Frederiksborg a.: Blidstrup s. p. 37 nr. D 3: 1805-21 Protokol over Skolebesøg. Landsark. for Sjælland. Præsterne var Mathias Christopher Wederkinck (1761-1831) 1797-1818 og Peter Adolph Hilde (1784-1854) 1818-54. - Hilde var så begejstret for i. u., at han lod Abrahamsons summariske extracter afskrive i sine embedsbøger. Han er ufordelagtigt nævnt hos biskop Mynster (My. II p. 247) Wibergs Præstehistorie I p. 174.
34. Biskop Münters vis. i Vester Flakkebjerg h. 1817 og 1826. Biskop Mynsters vis. sammested 1836, 1844 og 1852 (My. I p. 133 ff.) (se note 3).
35. Pisé (eller pisée): stampet ler til bygninger.

36. Abrahamsons hovedrapport fra 1823 (1824) se Sorø a.
37. Se note 3.
38. Om hjælpeseminarierne: Se J.L.: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784–1818 p. 332 f. De her nævnte er amtsprovst Flemmers i Kongsted og provst Pedersens i Ringsted.
39. Joseph v. Abrahamson: 1, 2 og 3 Hovedrapport om den i. U.s Fremgang og Væxt 1823–25 (1824–26). Samme: Summariske Extracter til 4–8 Hovedrapport 1826–30 (1827–31) – Extracterne blev også udgivet på fransk og dele af dem offentliggjordes i Kollegialtidenen.
40. Rapporterne var stiledte til kongen, der hele tiden fik den fuldstændige hovedrapport.
41. Nærmere se J. P. Mynsters visitatsdagbøger vol. I p. XVII.
42. Biskop Münster førte en særlig dagbog for de kirkelige vis. (modsat biskop Mynster).
43. Se note 7.
44. Se note 3.
45. Kancelliet udbad sig den første indberetning ved et cirkulære der udsendtes 12.2.1828. Materialet er samlet i Kancelliets forestilling af 24.10.1828 (Kanc. 1 dep. forestpr. Res. nr. 191–1828). Kancelliets forest. af 27.3.1833 indeholder en beretning om i. u.s stilling pr. 31.12.1832. Man havde indhentet oplysninger som i 1828. (Kanc. 1 dep. forestpr. Res. Nr. 68–1833) – L. Koch p. 103 og JL p. 39. Sammenlignes indberetningen fra 1828 med Münters vis. og den senere indb. fra 1833 ses det at den er unøjagtig. I Frederiksborg a. mangler 13 skoler og i Præstø a. 16 skoler som ikke havde i. u.
46. Tabelkasserne indførtes ved res. nr. 167–1826 (2–12). I Kancelliets forestilling fra 17.11 er indklæbet en rapport fra Abrahamson til kongen (af 19.7.). Den indeholder 2 detaljerede (alternative) lovforslag om oprettelse af tabelkasser. A.s rapport begynder: »Ifølge Deres Majestæts allernaadigste Tilladelse vover jeg at forelægge et Udkast til Ideen af Grundfæstelsen af i. U. her i Riget«. A. og Lassen udnævntes til deres poster i tabelkommissionen ved kongelig ordre nr. 193–1826 (30.12.).
47. Se L. Koch p. 96.
48. Se note 29. Clausens resension stod i Maanedsskrift for Litteratur vol. VI (1831) fra p. 357. – Marcus Rubin: Frederik VI.s Tid (p. 336 note) skriver at Clausens resension egentlig er mærkeligere ved sin polemiske form, end ved sin belysning af selve spørgsmålet. Marcus Rubin har åbentbart (som også jeg selv) læst denne meget lange kritik med en følelse af undren over hvor lidt den belyser spørgsmålet om i. u. i Danmark.
49. Dette er taget som et udtryk for, at A.s kraftfulde ledelse nu manglede. Stagnationen skyldes sikkert også, at de mest oplagte emner for i. u. nu havde indført den. Det er rimeligt at forvente en afmatning efter den voldsomme aktivitet i 1920'erne.
50. Se note 45.
51. JL p. 42. – note 22.

52. Efter den store skoleforordning af 1814 var skolevæsenets lokale styrelse lagt ind under en amtskoleinspektion bestående af amtmanden og amtsprovsten, der var en slags skoleinspektør. På grund af præsternes dårlige økonomi og deres uvilje til at bidrage til amtsprovsternes løn resolverede kongen d. 19.7.1822 (res. 102-1822) at amtsprovstierne skulle ophæves ved vacance. Joakim Larsen kritiserer dette skridt (JL p. 4); men meget tyder på, at amtsprovsternes områder var for store. Det har derfor mange steder været en gevinst, at deres arbejde blev lagt under de alm. provster. (Selvom amtsprovsterne valgtes under hensyn til deres særlige interesse for skolevæsenet.).
53. Trusselscirkulæret af 10.8.1830 viser den skærpede kurs overfor lærere der drev i. u. forkert. Denne holdning har sikkert også resulteret i et strengere syn på de lærere, der på grund af alder og dårlige kundskaber ikke kunne praktisere i. u.
54. Se f. eks. N. Faber: Forsøg til overblik på Almueskolevæsenet (1832) p. 18, P. N. Frost: Bemærkninger om den i. U.s Methode (1834). I 1820'erne havde kun greve Holstein skrevet imod metoden.
55. Ny kollegial Tidende 1846 p. 892. Bemærk i øvrigt de forskellige opfattelser i Politikens Danmarkshistorie bd. 10 p. 433 (Jens Vibæk) og bd. 11 p. 86 (Roar Skovmand).
56. Bjørn Kornerup mener (My. I p. XC) at i. u.s tilbagegang begyndte i 1837. Dette er der ikke dækning for i materialet (se tab. 5). I 1837 var der i en kort tid vanskeligheder med at skaffe Willes nye tabeller. Willes reform synes ellers at have pustet nyt liv i i. u.
57. Se JL p. 44.
58. Se Kornerups indledning (My. I p. XCI).
59. Disse mishagsytringer er almindelige (f. eks. My. I p. 185). Se i øvrigt Kornerups indledning (My. I p. LXXV (om lærerne) og p. CI (om lærernes menneskelige mangler). I My. I p. 48 er skildret en vis i Saltøby (V. Flakkebjerg h.) hvor læreren var Anders Ohlsen fra Vesterborg. Mynsters ondskefulde kommentar: »ligesaa affecteret som denne Skrivemaade af hans Navn« er typisk for hans syn på vesterborgseminaristerne.
60. H. N. Clausen hævder i sin recension fra 1831 (se note 48), at A.s tvangspolitik let kan have bevirket, at metoden mange steder kun var indført for et syns skyld.
61. Typiske eksempler se My. I p. XCII, 6 og 152 og My. II p. 64.
62. Denne stigning fremgår ikke af tabel 5, da alle amter i 2 vis. har visitatser med fra efter 1849.
63. Note 60.
64. Man kunne forestille sig, at de gudelige vækkelser har haft indflydelse på at i. u. ikke vandt større indpas i Præstø a. og i V. Flakkebjerg h. – Der har dog ikke kunne påvises nogen forbindelse.
65. Se note 59. My. I p. CI.
66. Se JL p. 47. I Jylland havde man problemer med omgangsskolerne.
67. Corsaren 1842 nr. 13. Adam Homo 1. del 1841.

68. Den Schouboeske Methode. Beskrevet i Årsberetning om Almueskolevæsenet i København (1853). Desuden fandtes den villarske metode, der synes at være en modificeret form for i. u. Blandt dens forkæmpere var Abrahamsons søstersøn præsten Kr. Fr. Læssøe (1813–1901).
69. Willes udgave af læseskolens tabeller udkom i 9 oplag fra 1838–1890. H. C. Holms udgave af Willes tabeller udkom i 16 oplag 1848–1892.
70. Johs. C. Jessen: Præstø amts skolehistorie indtil 1830 (1950) p. 56.